

ZAPADNI BALKAN U TALASIMA GLOBALIZACIJE I REGIONALIZACIJE – POGLED IZ SRBIJE

THE WESTERN BALKANS IN IN THE AGITATIONS OF GLOBALIZATION AND REGIONALIZATION – A VIEW FROM SERBIA

Savo Radonjić¹, Ana Anufrijević²

Apstrakt: Svet je danas, po svojoj suštini, veoma protivrečan. Malim državama nije lako da iskoriste prednosti i izbegnu posledice koje globalizacija sa sobom nosi. Neravnoteža između Zapada i Istoka evropskog kontinenta je jasno izražena. Mala sposobnost novonastalih država i državnica za život i opstanak u neprekidnoj je zavisnosti od dobre volje zapadnih sila i njihovih kompanija. Ekonomska zavisnost od zapadnih zemalja ne dolazi samo do izražaja u velikoj zaduženosti novonastalih država, već i u slabosti njihovih nacionalnih valuta.

Opisi globalne privrede i predviđanja u vezi sa njom obično pripadaju vatrenim zagovornicima globalizacije i vodećim stratezima novog svetskog poretka, kao i onima kojima on pripada: vođama velikih korporacija i njihovim saveznicima u vladama i moćnoj i centralizovanoj trgovinskoj birokratiji. Pojedini akteri zahvaljujući svom međunarodnom uticaju čak mogu da oblikuju određene aspekte međunarodnih odnosa više i odlučnije nego države. Vizije koje nam oni dočaravaju su više nego pozitivne, moglo bi se reći i utopističke. Njihov koncept za budućnost glasi: Globalizacija će biti lek za sve naše bolesti! I dalje vlada mišljenje da privredni rast nudi rešenje problema siromaštva, ekološku sigurnost i jaku društvenu strukturu, a da je privredna globalizacija, kojom se brišu privredne i stvarne granice radi obezbeđivanja slobodnog protoka ljudi, robe, usluga i kapitala - ključ takvog rasta. Može se reći da što je privredna, ekološka i društvena kriza ozbiljnija, to je jača politička odanost ovim receptima, iako je sve više dokaza da oni ne pomažu.

Kada imate čekić, svi problemi počinju da liče na eksere – kaže američka izreka. Ali, narodi koji ne poseduju veliku moć suočeni su sa potpuno suprotnom situacijom: Kada nemate čekić, ne želite da bilo šta liči na ekser!

Ključne reči: globalizacija, nadnacionalne institucije, međunarodne organizacije, multinacionalne kompanije, Evropska unija, zapadni Balkan

Abstract: The contemporary world, in its essence, is very contradictory. Small countries find it difficult to use effortlessly advantages of globalization, as well as to avoid consequences arising from it. Disequilibrium between the West and the East of the European continent is strongly stressed. Small capability of newly created states and tiny states to survive is in their continuous dependence of good will of Western Powers and their companies. Economic dependence of small countries from western countries is clearly seen not only in big indebtedness of small countries but also in poor value of their national currencies.

Descriptions of global economy and prognoses connected with it usually belong to fervent partisans of globalization, to leading strategists of new world order, as well as to all those to which it belongs: to big corporations' leaders and their allies in governments, i.e. to powerful and centralized trade's bureaucracy. Some doers, thanks to their international influence, are even able to shape specific aspects of international relations

¹ Dr Savo Radonjić, Visoka poslovna škola strukovnih studija Čačak Učiteljska 1, 32000 Čačak, savo.radonjic@gmail.com

² Dr Ana Anufrijević, Visoka poslovna škola strukovnih studija Čačak Učiteljska 1, 32000 Čačak, anufrijevana@hotmail.com

in a greater volume and more decisively than the states themselves. Visions they present us are more than positive, not far from looking as utopias. Their concept for the future is: Globalization is medicament for all our illnesses! The opinion that the economic growth offers solution of poverty problems, of ecological safety and of strong social structure is still predominant, and that economic globalization that erases all economic and real frontiers in order to secure free flow of people, goods, services and capital is the key of such a growth. It is possible to say that the more serious economic, ecological and social crisis – the stronger political devotion to these precipies, in spite of the fact that they do not cure.

«When you have a hammer, all the problems begin to look like nails» – says an American proverb. But the peoples who do not possess big power face completely different situation: since they have not a hammer, they do not want anything to look like a nail!

Keywords: *globalization, supranational institutions, international organizations, multinational companies, European Union, The Western Balkans*

Kada su se razvijene zemlje ujedinile, i kroz Svetsku trgovinsku organizaciju ostatku sveta naložile deregulaciju, stvorile su premisu za nesmetano cirkulisanje roba, kapitala, informacija i ljudi u smeru razvijene zemlje – zemlje u razvoju. Kretanje u suprotnom smeru blokirale su raznim barijerama kao što su ljudska prava, slobodni izbori, novi postupci proizvodnje, zaštita životne sredine, zabrana upotrebe određenih materijala u procesu proizvodnje i sl. Ciklus se završava postavljanjem marionetskih režima i uspostavljanjem paternalističkih kulturnih i diplomatskih odnosa. Ovako skrojene institucije potom podržavaju trgovačke i finansijske aktivnosti na način koji je u startu zamislio neokolonizator. Tako danas pod okriljem nove ideologije nestaju stari modeli trgovanja, a ispisuju se nove procedure i uputstva kako ubuduće trgovati. Međutim, to se više ne naziva kolonizacijom, već ulaskom u društvo liderskih naroda.

U borbi za nova tržišta i nove proizvodne kapacitete najjače ekonomske sile su dodatno ojačale svoje pozicije izgradnjom regionalnih blokova i vezivanjem perifernih privrednih prostora za sebe. To se, u različitim oblicima odvijalo u Evropskoj uniji, američkom bloku NAFTA, kao i u istočnoj i jugoistočnoj Aziji gde su nastale različite forme međudržavne saradnje. Primarni zadatak regionalnih blokova je da se multinacionalnim kompanijama, bilo unutar ili izvan svojih granica, obezbede što povoljniji uslovi za investicije i oplodnju kapitala. Suprotno od toga, države na periferiji su potpuno slabe, jedva sposobne za opstanak i ekstremno su orijentisane na spoljni svet. Može se samo pretpostaviti u kakvu situaciju dolaze male i nerazvijene zemlje koje se povinuju zahtevima da otvore svoja slabašna tržišta i izlože ih bez ikakve zaštite najezi stranog kapitala i uvezenih roba, za koje u bescenje moraju da daju sirovine i izrabljuju ekonomije.

Prenošenje kompetencija države na regionalne i nadnacionalne institucije, može se posmatrati i kao ograničavanje nacionalnog suvereniteta, ali i pružanje mogućnosti državama koje dominiraju u nadnacionalnim institucijama da nameću svoje nacionalne interese. Tako na primer "u Evropskoj uniji periferne članice su formalno ravnopravne. Međutim, na osnovu svoje ekonomske i političke moći države EU centra – u jasnoj konkurenciji sa SAD – ipak mogu da nove države evropske periferije na sličan način kao kolonijalne sile...Nacoinaldržavna fragmentacija istočne i jugoistočne evropske periferije...,leži, tako posmatrana, u interesu ekonomskog centralnog prostora i sa njim povezanih kompanija."³

Međunarodne organizacije predstavljaju uporišne tačke savremenog sistema međunarodnih odnosa. One omogućavaju najdirektniju i najpotpuniju primenu multilateralizma u međunarodnom odlučivanju, kojim se, bar teorijski, definišu zajednički interesi različitih zemalja i regiona. Sve glasnije se postavlja pitanje: Ko danas vlada svetom, odn. ko vuče konce iza kulisa svetske političke pozornice? U traženju odgovora na ovo pitanje, većina stručnih analitičara globalnih društvenih procesa u savremenom svetu saglasna je u jednom: "da je sve veći broj država i međunarodnih političkih, ekonomskih, vojnih struktura i asocijacija na čijem se čelu nalaze ličnosti, vlade i organi koji vrše vlast i upravljaju, ali često samo prividno u ime onih koji su ih formalno birali, dok se stvarni nosioci političke i društvene moći nalaze u dubokoj pozadini iz koje suptilnim metodama i razvijenim mehanizmima uticaja vrše destrukciju stvarne vlasti i ostvaruju svoje konkretne interese i strateške ciljeve."⁴

³ Becker, Joachim; Komolsy, Andrea, Granice u savremenom svetu, Filip Višnjić, Beograd 2005, str. 17.

⁴ Mićović, Vojislav, Globalizacija i Novi svetski poredak, Čigoja štampa, Beograd 2001. str. 109.

Glavni cilj svetske oligarhije je da svojim interesima potčini privrede velikog broja zemalja i da iz njih izvuče maksimalni profiit, jer ekonomske tendencije savremenog sveta – seljenje i ulaganje kapitala, unose nove momente u tretiranju pojma državnog suvereniteta. Dok su tržišta bogatih zemalja nepristupačna siromašnim zemljama, MMF i Svetska banka vrše pritisak na ove druge da otvaraju svoja tržišta vratolomnom brzinom, često sa razarajućim posledicama po siromašne zajednice. U međuvremenu, moćne multinacionalne kompanije imaju određene ruke u sprovođenju investiranja i politike zapošljavanja, što doprinosi siromaštvu i nesigurnosti.

Zapadne i visoko razvijene dalekoistočne zemlje odredile su bitan cilj – postavljanje nacionalnih ekonomija zemalja u razvoju na tržišne osnove, pri čemu se od njih zahteva dosledno sprovođenje reformi u tom pravcu. Ovim se želi postići da nacionalne ekonomije prilagode svoj karakter zapadnom modelu ekonomskih odnosa, čime će se omogućiti multinacionalnim kompanijama da imaju slobodan pristup tržištima i svim privrednim strukturama. Poređenja radi, može se reći da su multinacionalne kompanije "zamenile klasično kolonijalno prisustvo na teritorijama gde se nalazila značajna sirovinska baza kolonijalnih imperija i preuzele su kontrolu svih najvažnijih prerađivačkih, prometnih i transportnih tokova svih važnijih sirovina i roba."⁵ Kad se ima u vidu njihova tehnološka razvijenost i konkurentna sposobnost, jasno je da se radi o otvaranju novih mogućnosti za zgrtanje ogromnih profita.

Nerazvijene zemlje se nalaze pod velikim uticajem međunarodnih finansijskih institucija (MMF i Svetska banka) koje im daju kredite uz dva podjednako teška uslova: velike kamatne stope i određeni politički uslovi koji podrazumevaju sprovođenje ekonomskih reformi i stvaranje odgovarajućih sistema političkih odnosa. One zatim, u ime međunarodnog kapitala, suvereno vladaju nacionalnim ekonomijama ogromnog broja država u svetu. Bez njihovog učešća i prisustva ne može se više zamisliti skoro ni jedna nacionalna ekonomija. Ove institucije svojom finansijskom snagom predstavljaju glavni generator ekonomskih i finansijskih integracija i usmeravaju globalne i regionalne ekonomske procese. Međunarodni kapital koji se preko njih transponuje, nalazi se u funkciji multinacionalnih kompanija i finansijskih magnata, koji ga, uz njihovo posredovanje, plasiraju u velike svetske projekte. Ono što je karakteristično za metode rada Svetske banke i MMF-a je činjenica da su uslovi saradnje sa nacionalnim državama izrazito politički obojeni. Direktno se postavljaju zahtevi ne samo u pogledu monetarnog sistema i ekonomskih reformi, uz obavezno slobodno tržište, već se traže i modeli društvenog sistema i državne organizacije.

Razvijene zemlje, od kojih većina u teškoj, ali dobro prikrivenoj društvenoj i ekonomskoj krizi ponovo posežu za starim kolonijalističkim modelima. "Pošto su se dobro ekonomski, vojno i politički ogradile, stari-novi kolonijalisti počinju novu propoved i novu misiju. Tema nam je poznata. To je globalizam ili život bez granica. A granice ne postoje samo za one koji su se prethodno ogradili i proglasili 'što je moje to je samo moje, a što je trenutno tvoje, postaće ponovo moje!' Svet je postao meta prisilnih privatizacija i preotimanja nacionalnih resursa od strane predatorskih korporacija iz razvijenog sveta".⁶

Treći milenijum zahteva da se stanje u modernom svetu u kome će integracije biti "imperativ", sagledava kroz vezu koja sjedinjuje mnoge aspekte kao što su: ekonomski, politički, sociološki, egzistencionalni, filozofski, psihološki i dr. U vezi sa tim, tranzicija u zemljama zapadnog Balkana predstavlja istovremeno i ekonomski i politički proces. Jedan od najvažnijih političkih aspekata jeste integracija zemalja ovog regiona u Evropsku uniju. Sa druge strane, izuzetno bitan faktor integracije jeste transformacija njihovih privreda. Evropska komisija podržava oba ova procesa i učestvuje u većem broju različitih regionalnih aktivnosti, uključujući trgovinsku liberalizaciju, uspostavljanje regionalnog energetskeg tržišta, razvoj i integraciju regionalne strategije transporta kao i aktivnosti u oblasti borbe protiv organizovanog kriminala i mere na granici. Takođe, finansijska podrška Evropske unije je veoma važna. Sve ovo odražava se na puteve prihvatanja regionalne kooperacije u promeni realnosti u ovom regionu, kao i na rastuću integraciju sa Unijom. Privrede i društva zemalja zapadnog Balkana u tome vide efikasno sredstvo za njihovo ranije ili kasnije učlanjenje u Evropsku uniju.

Proširenje Evropske unije je složen proces u kojem su formulisani kriterijumi ulaska, razvijani su mehanizmi pomaganja zemljama potencijalnim kandidatima, kao i mehanizmi praćenja njihovog razvoja i postupci odlučivanja koji se tiču neposrednog proširenja. "Širenje Evropske unije je izraz

⁵ Mićović, Vojislav, Globalizacija i Novi svetski poredak, Čigoja štampa, Beograd 2001. str. 63.

⁶ Pušonja, Miroslav, Asketska ekonomija, autorsko izdanje, Beograd 2009. str. 165.

njene bazične politike, prema kojoj EU kao grupacija ili klub zasnovan na određenim vrednostima, širi te vrednosti uključivanjem novih članica."⁷ Uslovi koje je bilo potrebno ispuniti menjali su se tokom vremena. Svakim novim proširenjem njihov broj je postajao veći, a ispunjenje komplikovanije. Evropska unija je politikom širenja uspeła da pokaže da je otvorena za nove članove koji ispunjavaju uslove i koji imaju želju da pristupe Uniji. To praktično znači da je jedna generalna orijentacija otvorenosti, pod jednakim i unapred poznatim uslovima, ipak dobila prednost nad selektivnom pristupom koji bi bio zasnovan na istorijskim, geopolitičkim, emotivnim ili nekim drugim preferencijama. Međutim, pitanja na koja se odgovori još uvek mogu nazirati su:

- Da li je moguće podsticati reforme koje su neophodne u većoj ili manjoj meri svim ovim zemljama ako nema ubedljive perspektive za članstvo?
- Kakva je budućnost procesa integracije zemalja regiona zapadnog Balkana u Evropsku uniju?
- Kada i kojim redosledom će zemlje ovog regiona postati deo evropske porodice naroda ujedinjenih pod zastavom Evropske unije?

Početak devedesetih godina unutar Unije je postojala dilema da li da se potencijalne članice primaju individualno ili grupno. Prva opcija podrazumevala je da se zemlje primaju u EU kada ispune određene uslove, dok bi druga predstavljala prijem pojedinih grupa – recimo baltičke, centralnoevropske, južnoevropske. Prednost drugog pristupa (koji je primenjen na proširenje 2004. i 2007. godine) je što je nediskriminativan i što se njime rešavaju neka regionalna pitanja. Nepogodnost ovog pristupa ogleda se u tome što u svakoj grupi zemalja postoji neravnomran tranzicioni razvoj, a samim tim i neravnomerno ispunjavanja uslova za članstvo. Protokom vremena oslabio je i entuzijazam koji se ticao grupnog prijema, pa je ovaj pristup uklonjen kao opcija za širenje Unije – zemlje će biti primane u članstvo na osnovu pojedinačnog ispunjavanja uslova.

Postupak ulaska neke zemlje u Evropsku uniju započinje formalnim podnošenjem zahteva za članstvo. Zatim sledi najvažniji deo – pregovori o pristupanju Uniji.⁸ Brzina odvijanja pregovora uglavnom zavisi od sposobnosti zemalja da ispune postavljene uslove. Oni se odvijaju u obliku međuvladinih konferencija između zemlje kandidata i EU. Kada se pregovori okončaju piše se ugovor o pristupanju koji podleže ratifikaciji kod obe ugovorne strane. U ime Evropske unije ugovor usvaja Savet Evropske unije (Savet ministara), a potrebna je i saglasnost Evropskog parlamenta. Ako prođe obe instance, ugovor se daje zemljama – članicama EU i kandidatima na potpisivanje. Ratifikacija u zemljama članicama se uglavnom odvija u parlamentima, a samo izuzetno se organizuje referendum. Ratifikacija u zemljama članicama se odvija i u parlamentima i na referendumu. Ako prođe višestruku ratifikaciju ugovor stupa na snagu i zemlje kandidati postaju punopravni članovi unije.

Republika Srbija spada u grupu zemalja koja je, usled političko-ekonomskih problema, zakasnila više od jedne decenije sa započinjanjem procesa tranzicije. Zbog toga je još uvek prisutna relativno nerazvijena privreda, sa mnoštvom problema koji su karakteristični za tranzicioni proces.

Bolne karakteristike društva u tranziciji su još prisutne. Unutrašnje političke podele oko suštinskih državnih pitanja i dalje postoje, korupcija i organizovani kriminal nisu iskorenjeni, a ekonomska kriza nije prevaziđena. Činjenica je da ne postoji politička partija ili koalicija koja može da ostvari stabilnu većinu u srpskom parlamentu. U ovakvim slučajevima, vladajuće stranke su dominantno usmerene na jačanje sopstvene pozicije a reformske mere se stavljaju u drugi plan. Takođe, stranke unutar velikih koalicija imaju često različite interese koji uslovljavaju mnogobrojne kompromise, a koji nisu uvek u interesu evropskih integracija i tranzicionih procesa.

Na putu ka Evropskoj uniji Republiku Srbiju čeka veliki broj izazova. Da bi Srbija ušla u nadnacionalnu zajednicu država kakva je EU, koja se zasniva na spletu međunarodnih ugovora, praksi koja se mora poštovati i organima koji kontrolišu ponašanje EU – mora se pažljivo pripremiti. Putokaz za te pripreme su kriterijumi postavljeni Procesom stabilizacije i pridruživanja, kopenhagenski kriterijumi i *acquis communautaire* (pravne tekovine EU).

⁷ Prokopijević, Miroslav, Evropska unija – uvod, JP Službeni glasnik, Beograd 2005, str. 342.

⁸ Kada se pregovori o pristupanju otvore, oni moraju da se završe (uspešno ili neuspešno) u unapred određenom vremenskom periodu. Zbog toga se i ne otvaraju pregovori o ulasku nekih zemalja oko kojih u EU ne postoji saglasnost, kao što je slučaj sa Turskom.

Priključivanje Evropskoj uniji predstavljaće značajan podsticaj ubrzanom privrednom razvoju i kreiranju novih radnih mesta. Dasadašnja iskustva govore da su sve zemlje koje su pristupile EU, posle dužeg ili kraćeg vremenskog perioda, ulazile u etapu dominantnog privrednog razvoja. U tom kontekstu od velikog značaja će biti fondovi koje bi Srbija dobijala kao zemlja u razvoju. Slobodan nastup na tržištu Evropske unije predstavljao bi veliki podsticaj za razvoj nekih grana privrede kao što su tekstilna industrija, poljoprivreda, prehrambena industrija, građevinarstvo i sl. Naravno, ovo istovremeno predstavlja i potencijalnu opasnost s obzirom da jedan broj proizvođača ne bi mogao da izdrži konkurenciju drugih proizvođača iz EU. Takođe, olakšao bi se transfer tehnologije i know-how koji predstavljaju jednu od najosetljivijih tačaka srpske privrede. Pojačana konkurencija bi uticala na domaće proizvođače da ubrzaju svoje prestrukturiranje i da povećaju efikasnost proizvodnje.

Međutim, punopravno članstvo u EU bi značilo otvaranje domaćeg tržišta za nastup svih proizvođača iz EU bez ikakvih oblika zaštite, kao i bez mogućnosti naknadnog uvođenja zaštite u slučaju pogoršanja platnog bilansa. Verovatno je da, na postojećem nivou razvijenosti srpske privrede, određeni broj proizvođača ne bi izdržao konkurentski pritisak, što bi stvorilo dodatne probleme vezane za porast nezaposlenosti. Zbog toga se, kao hitan zadatak, nameće ubrzavanje prestrukturisanja srpske privrede, kao i pronalaženje strateških partnera za ona preduzeća koja se ne mogu osposobiti za uspešan, samostalan nastup na tržištu.

Regionalizam u spoljnoj trgovini podrazumeva i da se unutarbalkanske barijere uklanjaju brže nego u odnosu na EU i ostatak sveta. Pored toga, prednost bi mogla biti i to što bi se pravila o poreklu proizvoda primenjivala regionalno, a ne od države do države. Uključivanje zapadnog Balkana u dijagonalnu kumulaciju porekla proizvoda⁹ predstavlja strateški cilj EU, čime se stvara potpuno nov kontekst za trgovinu i razvoj u regionu. Očekuje se da zemlje zapadnog Balkana prilagode svoje trgovinske politike novonastalom liberalnom regionalnom kontekstu, što bi imalo pozitivan uticaj na trgovinu i investicije u regionu i olakšalo njegovu evropsku integraciju.

Ipak, treba imati u vidu da postojeća privredna struktura Srbije ne omogućuje dugoročno ozbiljniji rast izvoza čak i u ove zemlje, imajući u vidu činjenicu da njihova tržišta postaju sve više sofisticirana, odnosno da potrošači postaju probirljiviji kada je u pitanju kvalitet proizvoda. Poželjna tendencija bi bila da porast izvoza Srbije u zemlje regiona zapadnog Balkana bude, pre svega, ostvaren kroz snažan porast ukupnog izvoza koji će biti posledica uspešnog prestrukturisanja domaće privrede u skladu sa visokim standardima evropskog tržišta.

ZAKLJUČAK

Zbog neminovnosti regionalnih integracionih procesa i činjenice da je pripadnost važnim političko-ekonomskim celinama garant stabilnog i predvidivog razvoja Srbije, jasno je da je za Srbiju najkraći mogući put do Evropske unije, na prvi pogled, najbolje rešenje. Ali, sa druge strane, ako bi Srbija zbog brzine nedovoljno spremna ušla u Evropsku uniju, to za nju ne bi bilo tako dobro.

Zbog mnogobrojnih zadataka koje Srbija mora da ispuni, vezano za kratkoročne i srednjoročne ciljeve, kao i zbog mnogobrojnih problema koji su danas prisutni na ekonomskoj i političkoj sceni, Srbija neće uskoro moći da postane deo velike evropske porodice sve dok ne ispuni sve kriterijume za pristupanje Evropskoj uniji. Čak i kada bi određenim ustupcima uspela da preskoči neke faze kroz koje su prolazile sve zemlje koje su postale članice Evropske unije, i za kraći vremenski period bila primljena u Uniju – to bi joj se vratilo kao bumerang. Zapravo, efekti brzog prijema bili bi višestruko negativni. Ekonomske posledice ze zemlju bile bi veće od same želje ze priključivanjem Evropskoj uniji.

Međutim, "oni koji nisu u stanju da odgovore na izazove i zahteve međunarodnog tržišta i 'velikog sveta' ostaju na margini razvoja kao usputne 'žrtve globalizacije'. Nema velike koristi od analiza koje će utvrditi da je globalizacija nepravedna, eksploatatorska ili namenjena daljem ekonomskom izrabljivanju najsiromašnijih delova sveta".¹⁰

⁹ Kumulacija porekla proizvoda je instrument koji dopušta korišćenje sirovina i njihovu preradu u više zemalja, na taj način da finalni proizvod ne gubi prednost preferencijalnih carinskih tarifa kada ulazi u EU. Sistem se uspešno primenjuje od 1997. godine između EU i zemalja EFTA, kao i centralnoevropskih i istočnoevropskih zemalja pre ulaska u EU, a od 1999. godine i sa Turskom.

¹⁰ Prvulović, Vladimir, Ekonomska diplomatija, Grmeč – Privredni pregled, Beograd 2001, str. 12.

LITERATURA

1. Vidal, Gor, *Rat iz snova – krv za naftu – razvoj američkih imperijalnih ambicija*, Čarobna knjiga, Beograd, 2004.
2. Mander, Džeri; Goldsmit, Edvard, *Globalizacija – argumenti protiv*, CLIO, Beograd, 2003.
3. Mićović, Vojislav, *Globalizacija i Novi svetski poredak*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.
4. Kejgan, Robert, *O raju i moći – Amerika i Evropa u Novom svetskom poretku*, Čarobna knjiga, Beograd, 2003.
5. Kenedi, Pol, *Priprema za XXI vek*, Službeni list SRJ, Beograd, 1997.
6. Prvulović, Vladimir, *Ekonomska diplomatija*, Grmeč – Privredni pregled, Beograd 2001.
7. Prokopijević, Miroslav, *Evropska unija – uvod*, JP Službeni glasnik, Beograd 2005
8. Pušonja, Miroslav, *Asketska ekonomija*, autorsko izdanje, Beograd 2009.
9. Radonjić, Savo, *Zapadni Balkan i evrointegracije – perspektiva Srbije*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2009.